

własnych inspiracji i fascynacji, sposobów percepcji i rozumienia. Taka wymiana inicjuje dalsze dociekania, podtrzymuje zapał badawczy, wzmacnia przekonanie o jego wartości i o znaczeniu samego badanego zagadnienia. Spotkania takie są wzbogacające i twórcze, gdyż stanowią o przekazywaniu owej „jasnej pochodni życia”, o której pisał Lukrecjusz. Dobrze, że w tym procesie może uczestniczyć również szerokie grono czytelników.

Paweł Kaczorowski
Prof. UKSW i ISP PAN

Etyka, prawo i biomedycyna

Badania naukowe z udziałem ludzi w biomedycynie. Standardy międzynarodowe, red. J. Różyńska, M. Waligóra, Warszawa 2012

Dynamiczny rozwój nauk biomedycznych stanowi z jednej strony źródło wielkich nadziei związanych ze zwiększeniem długości i jakości życia ludzkiego, z drugiej zaś budzi nieprzerwanie wątpliwości natury moralnej, które dają się sprowadzić do jednego fundamentalnego pytania: co wolno, a czego nie wolno robić w zakresie badań biomedycznych¹, zwłaszcza zaś w badaniach z udziałem człowieka? Wątpliwości te nie wydają się bezzasadne: historii medycyny, w tym również medycyny współczesnej, nieobce są przypadki drastycznego naruszenia zasad etyki badań naukowych². W ich świetle nawet najwięksi zwolennicy prowadzenia badań biomedycznych z udziałem ludzi zgadzają się, że badania te wymagają wzmoczonej czujności i kontroli etycznej. Nie budzi zatem zdziwienia fakt podejmowania licznych prób mających na celu wyznaczenie etycznych oraz prawnych standardów prowadzenia w biomedycynie badań naukowych z udziałem ludzi³. Można do tych działań zaliczyć powoływanie organizacji, instytucji i jednostek naukowych zajmujących się etyką badań biomedycznych⁴, tworzenie międzynarodowych regulacji prawnych dotyczących tego rodzaju badań⁵, tworzenie

1 Za redaktorami recenzowanej publikacji mianem badań biomedycznych będą określać wszystkie badania naukowe w biomedycynie.

2 Szerzej na ten temat pisze Z. Szawarski w artykule *Początki i rozwój etyki badań naukowych w biomedycynie*, zamieszczonym w recenzowanym zbiorze.

3 Warto podkreślić, że w wyniku rozwoju refleksji etycznej nad badaniami biomedycznymi zmianie uległa również tradycyjnie stosowana terminologia: sformułowanie „badania na ludziach” zostało zastąpione zwrotem „badania z udziałem ludzi” akcentującym podmiotową oraz czynną obecność uczestników badań. Zob. D. Heyd, *Eksperymenty poddane próbie: dlaczego należy brać udział w badaniach medycznych?*, przeł. W. Galewicz, [w:] *Badania z udziałem ludzi. Antologia bioetyki*, red. W. Galewicz, Kraków, Universitas 2011, s. 368–369.

4 Zob. np. Biomedical Ethics Research Unit w Mayo Clinic (<http://mayoresearch.mayo.edu/mayo/research/biomedicalethics/>), University of Virginia Center for Biomedical Ethics & Humanities (<http://www.medicine.virginia.edu/community-service/centers/biomedical-ethics-and-humanities/home-page>), Center for Integration of Research on Genetics and Ethics (<http://cirge.stanford.edu/>) i in.

5 Zob. np. World Medical Association, *Declaration of Helsinki. Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects* (<http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/>); Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine* (<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/164.htm>); The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research,

międzynarodowych kodeksów dobrych praktyk⁶ czy wreszcie szeroki wybór publikacji z zakresu etycznych i prawnych aspektów badań naukowych w biomedycynie.

Biorąc pod uwagę zasygnalizowane wyżej próby unormowania badań biomedycznych, wydawać by się mogło, że publikacja zawierająca omówienie podstawowych problemów etyczno-prawnych związanych z badaniami biomedycznymi z udziałem ludzi stanowi jedynie powielenie dostępnego już w literaturze przeglądu kluczowych zagadnień. Takiego wrażenia polski czytelnik jednak nie odniesie, gdyż w przeciwieństwie do bioetyki anglosaskiej, na gruncie której problematyka badań biomedycznych jest już od dawna silnie zakorzeniona i intensywnie rozwijana, w polskich opracowaniach naukowych wciąż niewiele jeszcze można znaleźć interdyscyplinarnych studiów nad powyższą tematyką⁷. Jak zauważają redaktorzy naukowi recenzowanej antologii, „dostępne publikacje ograniczają się zazwyczaj do krytycznej prezentacji polskiego ustawodawstwa dotyczącego eksperymentów medycznych, ignorując fakt, że działalność badawcza w biomedycynie obejmuje nie tylko badania o charakterze eksperymentalnym, ma coraz częściej charakter międzynarodowy, a zasady jej prowadzenia określają nie tylko przepisy prawa, ale także normy etyczne”⁸.

Badania naukowe z udziałem ludzi w biomedycynie to książka stanowiąca płaszczyznę interdyscyplinarnego dyskursu poświęconego badaniom biomedycznym. Redaktorzy tomu, Joanna Różyńska i Marcin Waligóra, zaprosili do współpracy uznanych specjalistów reprezentujących różne dyscypliny i obszary badawcze, w szczególności: bioetykę (Z. Szawarski, P. Łuków, A. Przyłuska-Fischer, A. Krajewska), etykę zawodową (J. Hartman), prawo (A. Wnukiewicz-Kozłowska) i medycynę (M. Czarkowski). W efekcie pierwsza część publikacji, zatytułowana *Standardy prowadzenia badań biomedycznych z udziałem ludzi*, przedstawia wieloaspektowe ujęcie problemu unormowania praktyki badawczej w biomedycynie. Na tę część składa się dwanaście artykułów odnoszących się do następujących zagadnień: (1) historia rozwoju etyki badań biomedycznych oraz ich międzynarodowych regulacji, (2) granice obowiązku terapeutycznego w badaniach naukowych w biomedycynie, (3) ryzyko i korzyści związane z badaniem biomedycznym, (4) badania biomedyczne a wymóg świadomej zgody, (5) problem udziału w badaniach biomedycznych osób wymagających szczególnej ochrony, (6) badania biomedyczne a problem sprawiedliwości, (7) badania naukowe na zarodkach ludzkich i na ludzkim materiale biologicznym, (8) działalność komisji bioetycznych, (9) etyka pracy badawczej, (10) badania biomedyczne a konflikt interesów. Na uwagę zasługuje tu w szczególności artykuł Z. Zalewskiego, poświęcony analizie problematycznej kategorii *vulnerable subjects*, rzadko szerzej dyskutowanej w polskiej literaturze bioetycznej, oraz artykuł W. Chańskiej i T. Pasierskiego, w którym autorzy podejmują próbę wyznaczenia precyzyjnej dystynkcji dla coraz mniej precyzyjnie określanego zjawiska konfliktu interesów.

Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research (<http://www.hhs.gov/ohrp/humansubjects/guidance/belmont.html>).

6 Zob. np. *International Ethical Guidelines for Biomedical Research Involving Human Subjects* (http://www.cioms.ch/publications/layout_guide2002.pdf); *Guiding Good Research. Biomedical Research Ethics and Ethics Review* (http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/documented_briefings/2008/RAND_DB536.pdf); *Ethical Guidelines for Biomedical Research on Human Participants* (http://icmr.nic.in/ethical_guidelines.pdf).

7 Jedynym dostępnym dla polskiego czytelnika opracowaniem problematyki badań z udziałem ludzi był do niedawna trzeci tom *Antologii bioetyki* pod red. W. Galewicza (*Badania z udziałem ludzi*, dz. cyt.), zawierający tłumaczenia dwudziestu tekstów odnoszących się do kwestii świadomej zgody, uzasadnionego ryzyka oraz bezstronności w wyborze uczestników badań.

8 J. Różyńska, M. Waligóra, dz. cyt., s. 9.

Swoistym uzupełnieniem prezentowanych artykułów są składające się na drugą część książki wybrane dokumenty międzynarodowe regulujące zasady prowadzenia badań biomedycznych. Znalazły się wśród nich zarówno dostępne w innych źródłach polskojęzyczne wersje takich dokumentów, jak *Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny*, *Konwencja o prawach człowieka i medycynie* oraz *Deklaracja Helsińska*. *Etyczne zasady prowadzenia badań medycznych z udziałem ludzi*, jak i dokumenty dotychczas nietłumaczone na język polski: *Kodeks Norymberski*, *Amerykański Trybunał Wojskowy*, *Międzynarodowe wytyczne etyczne dotyczące badań biomedycznych z udziałem ludzi* (CIOMS), *Zasady dobrej praktyki badań klinicznych* (WHO), *Protokół dodatkowy do konwencji o prawach człowieka i biomedycynie dotyczący badań biomedycznych*. W części tej został ponadto zamieszczony wykaz najważniejszych międzynarodowych dokumentów normatywnych dotyczących badań biomedycznych z udziałem ludzi oraz spis regulujących owe badania aktów prawa polskiego.

Szeroki wachlarz zagadnień, jaki oferuje czytelnikowi niniejsza publikacja, wskazuje niewątpliwie na jej wszechstronność i kompleksowość. Jednak liczba wątków poruszonych w książce oraz ich ciężar gatunkowy może również nasuwać pewną wątpliwość dotyczącą jakości naukowej prezentowanych tekstów, mianowicie, czy analizowane problemy nie zostały przedstawione w sposób zbyt powierzchowny i wybiórczy.

Rozstrzygnięcie tej kwestii zależy od tego, jak określimy charakter rzeczonej publikacji; inne bowiem wymagania stawia się w tym kontekście pracom przeglądowym, inne zaś dziełom aspirującym do przeprowadzenia szczegółowej analizy danego problemu. Wybór zakresu tematycznego artykułów oraz dokumentów normatywnych zawartych w *Badaniach naukowych z udziałem ludzi...* wskazuje na syntetyczny, jak również w pewnej mierze dydaktyczny charakter prezentowanego zbioru, sygnalizowany zresztą przez redaktorów we *Wstępie*, w którym czytamy, że „celem niniejszej książki jest (...) przybliżenie polskim badaczom oraz członkom komisji bioetycznych podstawowych międzynarodowych standardów etycznych i prawnych dotyczących prowadzenia badań naukowych w biomedycynie z udziałem człowieka”⁹. Każdy z prezentowanych artykułów zawiera obszerne wprowadzenie w poruszaną problematykę, umożliwiające mniej zorientowanemu w temacie czytelnikowi zapoznanie się z podstawowymi kategoriami, pytaniami oraz kwestiami spornymi. Ponadto w każdym tekście znajdziemy liczne odniesienia zarówno do kanonu literatury przedmiotu, jak i do mniej znanych prac analitycznych z danego obszaru tematycznego, dzięki czemu artykuły mogą stanowić dobry punkt wyjścia do dalszych samodzielnych analiz i bardziej szczegółowej lektury. Autorzy tekstów z konieczności dokonują selekcji wątków istotnych dla danego zagadnienia, nie umniejsza to jednak jakości naukowej ich pracy, której głównym celem, jak się wydaje, jest dostarczenie narzędzi intelektualnych umożliwiających zrozumienie i ocenę podstawowych kwestii etyczno-prawnych w zakresie badań biomedycznych.

Niezależnie od walorów edukacyjnych, *Badania naukowe z udziałem ludzi...* zasługują na uwagę jako przykład dobrej praktyki badawczej w szeroko rozumianych naukach humanistycznych. Bioetyka, podobnie jak inne dyscypliny naukowe ulokowane na styku kilku dziedzin wiedzy, wymaga uwzględnienia różnych dyskursów, w tym przypadku: etycznego, prawnego oraz medycznego. Co oczywiste, interdyscyplinarne ujęcie problemu umożliwi przeprowadzenie jego bardziej rzetelnych i kompletnych analiz. W polskich opracowaniach naukowych z obszaru bioetyki wciąż jednak brakuje owego wielogłosu.

9 Tamże.

Publikowane teksty faworyzują zwykle jeden wybrany poziom dyskursu, marginalizując lub wykluczając pozostałe. W *Badaniach naukowych z udziałem ludzi...* wyraźnie zarysowuje się tendencja odwrotna: rozważania etyczne odnoszą się do dokumentów prawnych, analizom prawa towarzyszy refleksja etyczna, całość zaś ufundowana jest na wiedzy z zakresu historii i socjologii nauk medycznych.

Pozostaje żywić nadzieję, że zaprezentowane w antologii międzynarodowe standardy etyczne i prawne prowadzenia badań biomedycznych, jak również pozytywne wzorce publikowania prac z obszaru bioetyki, będą stanowić stały punkt odniesienia dla wszystkich teoretyków oraz praktyków zaangażowanych w działalność badawczą w zakresie nauk biomedycznych.

Agnieszka Świtalska
Uniwersytet Warszawski

O racjach, osobach i teoriach w czasie

D. Parfit, *Racje i osoby*, przeł.
W.M. Hensel, M. Warchała, Warsza-
wa, Wydawnictwo Naukowe PWN
2012

Książka Dereka Parfita *Reasons and Persons* po raz pierwszy ukazała się w roku 1984, a więc prawie 30 lat temu, jednak dopiero parę miesięcy temu doczekała się polskiego wydania. Sięgający po nie czytelnik może poczuć się trochę zdezorientowany. Jakie skojarzenia nasuwa nam tytuł *Racje i osoby*? Prawdopodobnie nie te same, co tytuł angielski, chociaż tłumaczenie jest jak najbardziej dosłowne. Wraz z przekładem tytuł stał się nieczytelny i daje nam niewiele wskazówek odnośnie do zawartości rozprawy.

Wystarczy jednak, że spojrzymy na spis treści, żeby „zorientować się w tematyce książki” (taką nadzieję wyraża autor we *Wstępie*). Spis treści jest bardzo szczegółowy – uwzględnia części, rozdziały i podrozdziały (tych ostatnich jest w sumie 154). Tytuły kolejnych części mówią nam o poruszanych w nich zagadnieniach, a wiele tytułów rozdziałów i podrozdziałów ma formę pytań wskazujących na stawiane w nich tezy, np. „Dlaczego nie powinniśmy uprzywilejowywać przyszłości?” albo „W jaki sposób Moralność Zdroworozsądkowa podważa się bezpośrednio?”. Niektóre z nich brzmią dosyć zagadkowo, zwłaszcza zaś te, które zawierają wprowadzane w tekście skrót, jak „Zmniejszenie odległości między *M* i *C*”. Autor nie zamieszcza w książce wykazu tych skrótów (co byłoby zresztą bezcelowe); rezygnuje też z dodania indeksu rzeczowego. Indeks nazwisk został natomiast pominięty przez polskiego wydawcę.

Niemniej, ze spisu treści możemy na pewno wywnioskować, że książka ma charakter filozoficzny, a zawarte w niej tezy dotyczą głównie etyki i teorii umysłu. Jeśli chodzi o etykę, to Parfit pozostaje pod dużym wpływem H. Sidgwicka, największym zainteresowaniem darząc teorię interesu własnego i konsekwencjalizm, a także moralność zdroworozsądkową (choć nie zajmuje się intuicjonizmem). W rozważaniu tych zagadnień bazuje przede wszystkim na pojęciu racjonalności. Pod kątem wymienionych zagadnień rozważa także problem czasu,